

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-ND 4.0 International) license • <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0>

ZBIGNIEW KULESZ

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska

Wyższe Seminarium Duchowne w Elblągu, Polska

ORCID 0000-0001-7486-7588 • e-mail: zbigniew.kulesz@uwm.edu.pl

KATHRIN MAIER

University of Applied Sciences, Monachium, Niemcy

ORCID 0000-0002-2788-0402 • e-mail: kathrin.maier@ksh-m.de

JAROSŁAW T. MICHALSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

Mazowiecka Uczelnia Publiczna w Płocku, Polska

ORCID 0000-0002-4344-7422 • e-mail: j.michalski@uksw.edu.pl

Zgłoszono: 18.10.2022; recenzowano: 31.10.2022; zaakceptowano do druku: 3.11.2022

POMOC WYCHOWAWCZO-PASTORALNA ŚWIADCZONA WIĘZIOM W OPARCIU O KONCEPCJĘ SALUTOGENETYCZNĄ AARONA ANTONOVSKY'EGO

EDUCATIONAL AND PASTORAL ASSISTANCE TO PRISONERS BASED ON AARON ANTONOVSKY'S SALUTOGENIC THEORY

Abstract: The paper deals with a new method of assistance for prisoners based on the salutogenetic concept of Aaron Antonovsky. Specific components of the author of the sense of coherence theory proposal were analyzed in order to find their application in the generally accepted social rehabilitation, with particular emphasis on the role of the priest's pastoral care and educational work. The research focused on identifying the goals of prisoner ministry, the specifics of the environment of seclusion and the concept of salutogenesis. Based on the results obtained, new remedial strategies were proposed.

Keywords: prison pastoral care, mental health, sense of coherence, religiosity, education.

Streszczenie: W publikacji opisano nowe perspektywy pomocy osobom odbywającym karę pozbawienia wolności w oparciu o koncepcję salutogenetyczną Aarona Antonovsky'ego. Analizie poddane zostały poszczególne elementy wymienione przez autora konstruktury poczucia koherencji, które mogą znaleźć zastosowanie w szeroko pojętej resocjalizacji, ze szczególnym

podkreśleniem roli duszpasterstwa więziennego oraz pracy wychowawczej. Badania skupiły się na określeniu celów duszpasterstwa więziennego, specyfiki środowiska odosobnienia oraz koncepcji salutogenezy. Na podstawie otrzymanych wyników zaproponowane zostały nowe strategie naprawcze.

Słowa kluczowe: duszpasterstwo więzienne, zdrowie psychiczne, poczucie koherencji, religijność, wychowanie.

Wprowadzenie

Celem opracowania jest poszukiwanie możliwości zastosowania koncepcji poczucia koherencji Aarona Antonovsky'ego, w pracy pastoralnej i wychowawczej z osadzonymi w zakładach karnych. Specyfika duszpasterstwa więziennego, dotycząca osobowych oraz sytuacyjnych uwarunkowań, wymaga poszukiwania nowych impulsów w doskonaleniu sposobów niesienia pomocy. Model salutogenetyczny stanowi interesującą inspirację w tworzeniu systemu wsparcia w sytuacjach trudnych. Niewątpliwie kara pozbawienia wolności, a więc pobyt w zakładzie karnym tworzy sytuację frustracyjną o wysokim poziomie stresu. Pomoc w powyższych warunkach, świadczona w ramach szeroko pojętych oddziaływań resocjalizacyjnych, do jakich należy zaliczyć działania edukacyjno-wychowawcze oraz duszpasterstwo specjalistyczne prowadzone w zakładach karnych, domaga się przemyślanych inicjatyw i uważności w podejmowaniu skutecznych działań.

Źródłem analiz badawczych są publikacje Aarona Antonovsky'ego oraz wyniki badań innych autorów z tego obszaru tematycznego, ponadto opracowania dotyczące zagadnienia pracy resocjalizacyjnej i duszpasterskiej w zakładach karnych. Poszukiwanie związków konstruktu poczucia koherencji z religijnością dokonywane jest z wykorzystaniem analizy porównawczej. Kolejno zostaną omówione zagadnienia: duszpasterstwo więzienne, uwarunkowania udzielania pomocy wychowawczej, główne założenia teorii Aarona Antonovsky'ego. W podsumowaniu podane będą postulaty wykorzystania osiągnięć wiedzy psychologicznej w organizowaniu działań wychowawczych oraz pastoralnych wobec osadzonych.

Pomoc pedagogiczno-duszpasterska osadzonym

W leksykalnym ujęciu „[...] duszpasterstwo jest to zorganizowana działalność zbawcza Kościoła, polegająca na służbie człowiekowi (diakonia), przez głoszenie słowa Bożego, sprawowanie ofiary (eucharystia), sakramenty oraz interpersonalne kontakty religijne, a także na świadectwie życia. Umożliwia zarówno włączenie się, jak i trwanie we wspólnocie z Bogiem w Trójcy Świętej jedynym i z ludźmi (koinonia) przez Jezusa Chrystusa (chrystocentryzm) w zmieniających się warunkach życia (akomodacja) w celu osiągnięcia pełni eschatycznej” (Niemiernko 1985, s. 390–391). Istotne znaczenie, poza celem i środkami nadprzyrodzonymi (aspekt

wertykalny), odgrywają kontakty międzyludzkie oraz świadectwo życia, w dynamicznie zmieniającej się egzystencji ludzkiej (wymiar horyzontalny). Relacje interpersonalne, trwanie we wspólnocie wiary oraz dostosowanie do aktualnej sytuacji egzystencjalnej są czynnikami wymagającymi wysiłku od ludzi tworzących duszpasterstwo. Duszpasterstwo stanowi działalność Kościoła, który realizując swoją misję ewangelizacyjną, obejmuje opieką religijną ludzi z różnych środowisk i grup społecznych. Otacza nią również wiernych, którzy weszli w konflikt z prawem i odbywają karę pozbawienia wolności. W tym celu powstała forma posługi religijnej, zwana duszpasterstwem więziennym, posiadająca podstawy biblijne (ewangeliczne) oraz wielowiekową tradycję (Sikorski 1998). Duszpasterstwo więzienne należy do duszpasterstwa nadzwyczajnego, określanego także duszpasterstwem specjalnym. Dotyczy osób w ograniczonej czasowo sytuacji życiowej i stanowi kontynuację duszpasterstwa zwyczajnego rozpoczętego w parafii. Zawsze prowadzone jest w określonym miejscu i konkretnym czasie, stąd należy brać pod uwagę zmienność warunków, w jakich ma ono miejsce oraz form działania, dostosowanych do potrzeb i możliwości poszczególnych osób (Kamiński 1998).

Posługę duszpastersko-wychowawczą wypełniają wyznaczani przez biskupa kapłani lub przedstawiciele innych wyznań. W rzeczywistości polskiego społeczeństwa dotyczy to w przeważającej mierze duchownych Kościoła rzymskokatolickiego. Kapelani w więzieniach realizują podstawową formę duszpasterstwa. Głosząc Słowo Boże, sprawując posługę sakramentalną, składają świadectwo wiary poprzez świadczenie miłości bliźniego. Kapelan pełni potrójną funkcję: kapłana, pasterza i proroka. W celu podnoszenia kwalifikacji w pełnieniu posługi organizowane są rekolekcje, zjazdy i szkolenia. Ponadto do współpracy zapraszani są wolontariusze świeccy jako ewangelizatorzy. Od roku 1993 do roku 2016 działało w Polsce stowarzyszenie Bractwo Więzienne, które koordynowało inicjatywy na rzecz skazanych. W jego strukturach oraz poza nimi działają wolontariusze posługujący więźniom, którzy wywodzą się często z ruchów i grup religijnych m.in. z Odnowy w Duchu Świętym, Legionu Maryi, Instytutu św. Brata Alberta, Wspólnoty Krwi Chrystusa, Ruchu Rodzin Nazaretańskich, Drogi Neokatechumenalnej. Bractwo liczyło ok. 400 członków i ok. 500 sympatyków (Pol 2017). Ich praca służyła przygotowywaniu liturgii Mszy Świętej, organizowaniu ewangelizacji, katechizacji więźniów, prowadzeniu rozmów i korespondencji z więźniami, wspieraniu kontaktów z rodzinami. Istotnym wyzwaniem w prowadzeniu skutecznego duszpasterstwa w zakładach karnych jest zaangażowanie osób świeckich z różnych wspólnot i ruchów, z grup modlitewnych, fundacji i stowarzyszeń (Pol 2001, 2004, 2017; Sikorski 1998). W zmieniającej się dynamicznie rzeczywistości polskiego Kościoła zaangażowanie laikatów w posługę więźniom oraz rozwój wolontariatu wydaje się koniecznością teraz i w przyszłości.

Działania wychowawczo-duszpasterskie w szerokim znaczeniu skierowane są do osób pozbawionych wolności, ich rodzin oraz funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej. Należy podkreślić, że ostatnia grupa ma nieograniczone

możliwości korzystania z duszpasterstwa parafialnego w miejscach zamieszkania. Istnieje także możliwość spotkania z kapłanem więziennym poza godzinami pracy na oddziale. W praktyce duszpasterstwo więzienne dotyczy głównie osób, które z racji odosobnienia, czyli nadzwyczajnych okoliczności życiowych, wymagają specjalnego, a często specjalistycznego podejścia.

Aby dotrzeć ze swoją posługą do więźniów, którzy są często zaniedbani w duchowo-religijnym obszarze, kapłan musi pokonać uprzedzenia i stereotypy poprzez nawiązanie osobistych relacji. Wymaga to, poza świadectwem wiary, przekazywanym w postawie empatycznej obecności, specjalistycznej wiedzy na temat złożonych uwarunkowań człowieka odbywającego karę więzienia, jego potrzeb i braków. Znajomość specyfiki zachowań osadzonych oraz ich niedostatków osobowościowych jest dużą pomocą w docieraniu do nich z przekazem ewangelicznym. Dziedziną wiedzy pomocną w tym obszarze jest psychologia pastoralna. Posługa kapłana jest inna niż osób prowadzących trudny proces resocjalizacji, wypływa bowiem z przesłania ewangelicznego. Kapłan oraz współpracownicy mają ukazywać w swojej posłudze postawę Chrystusa pochylającego się nad cierpiącymi, szukającego zagubionych. Z drugiej strony postawa księdza oraz osób świeckich biorących udział w ewangelizacji osadzonych wynika z dostrzegania w nich Chrystusa cierpiącego. Istotnym zadaniem jest sprawowanie funkcji prorockiej, czyli głoszenie Ewangelii w tak trudnej sytuacji, jaką jest kara więzienia. Dotyczy to doprowadzenia do pojednania w relacji z samym sobą, z innymi i z Bogiem (Sikorski 1998).

Wraz z dynamicznie zachodzącymi przemianami społeczno-kulturowymi pojawia się konieczność poszukiwania adekwatnych sposobów oddziaływań pastoralnych oraz wychowawczych. Złożona sytuacja osadzonych wymaga znalezienia nowych metod pracy z więźniami oraz zastosowania podejścia interdyscyplinarnego przy wykorzystaniu wyników badań z różnych obszarów wiedzy.

Jerzy Nikołajew określił trzy wymiary oddziaływania kapłanów więziennych: pastoralny, korekcyjno-oddziaływujący i organizacyjno-integrujący. Aspekt pastoralny obejmuje głoszenie Słowa Bożego, sprawowanie sakramentów, katechizację i ożywanie życia religijnego. W drugim wymiarze zawiera się rola wychowawcza i terapeutyczna, ukazywanie wzorca postępowania, narzędzie walki z podkulturą, animacja życia kulturalnego i sportowego. Ostatnia kategoria dotyczy struktur bycia członkiem personelu więziennego, czyli organizowania więziennej pomocy charytatywnej, bycia łącznikiem z parafią i światem zewnętrznym oraz w wypadku więźniów obcokrajowców – łącznikiem z językiem i kulturą (Nikołajew 2009). Dwie pierwsze kategorie powiązane są ze sobą i ukierunkowane na zmianę wewnętrzną oraz zmianę postaw życiowych. Stanowią w duszpasterstwie więziennym wyzwanie, mające na celu przygotowanie osoby do odpowiedzialnego życia na wolności. Aspekt duchowy (religijny) łączy się z właściwym stylem postępowania, zgodnym ze standardami życia społecznego. Inicjatywy duszpasterskie kapłanów wyznaczają ich doświadczenie i kreatywność oraz możliwości regulowane przepisami obowiązującymi na terenie zakładu karnego.

Działalność pastoralno-wychowawcza dotyczy także organizacji pomocy post-penitencjarnej lub prewencyjnej w pracy z młodzieżą, a więc wykracza poza działalność ściśle religijną. Od 1989 roku (zmiana społeczno-ustrojowa w Polsce) istnieje możliwość stosowania różnorodnych oddziaływań zarówno ściśle pastoralnych, jak i sposobów wspierania więźniów w trakcie odbywania kary i po opuszczeniu zakładu karnego. Złożoność inicjatyw i form pomocy uzależniona jest od indywidualnych uwarunkowań oraz sytuacji i potrzeb poszczególnych osób i ich rodzin (Tyberski 2007; Pol 2017). W oddziaływaniu duszpasterskim można wyszczególnić istotne ukierunkowania: prowadzenie do pragnienia zmiany i zaangażowania w życie religijne (internalizacja normy moralnej), zachęcanie do trwania w postawie nawrócenia i podejmowaniu poprawy, wspieranie i stwarzanie możliwości osobistego i wspólnotowego (Kościół) rozwoju życia religijnego, wskazywanie wartości podtrzymywania relacji rodzinnych (określenie granic własnej winy, przebaczenie i odbudowanie relacji), budzenie sensu życia zgodnego z normami społecznymi (podmiotowe uzasadnianie przestrzegania prawa), zachęcanie do podejmowania edukacji i zatrudnienia podczas pobytu w zakładzie karnym (perspektywa odbudowania poczucia własnej wartości i zbudowanie roli w życiu społecznym i rodzinnym) (Pol 2017).

Istotnymi, z racji niniejszej tematyki, wydają się postulaty w zakresie poprawy skuteczności oddziaływań religijnych i wychowawczych. Z wyników badań Jerzego Nikołajewa, uzyskanych na podstawie opinii kapelanów więziennych, propozycje zakładają m.in.: wzmocnienie procesu specjalistycznego kształcenia kapelanów (zajęcia już na etapie seminariów duchownych), stworzenie projektu przepisu o oddziaływaniu moralnym lub religijnym na więźniów w perspektywie konieczności dokonania u nich trwałych zmian postaw, zwiększenie aktywności kapelańskiej w zakresie tworzenia programów resocjalizacyjnych opartych na założeniach religijnych (sprawdzona praktyka amerykańskich programów religijnych realizowanych w więzieniach) potrzeba szerszego zaangażowania laikatu w pracę w więzieniu (Nikołajew 2009).

Uwarunkowania pomocy wychowawczo-pastoralnej

Zrozumieniu sytuacji niesienia pomocy w więzieniu służy z pewnością wiedza na temat sytuacji kryzysu oraz stresu, w jakiej znalazły się osoby oraz ich rodziny. Kryzys psychologiczny dotyczy przeżywania wydarzenia bądź sytuacji jako trudności nie do zniesienia, wyczerpującej zasoby wytrzymałości człowieka oraz naruszającej umiejętności radzenia sobie w życiu. Kryzys wymaga podjęcia decyzji i działań w celu powrotu do stanu równowagi w funkcjonowaniu. Posiada własną dynamikę – rozwija się i przechodzi przez różne etapy. Kryzysy mogą być wywołane jednym zdarzeniem urazowym lub sytuacją rozciągniętą w czasie. Mogą przybrać charakter ostry lub przewlekły, mogą wywoływać zaburzenia funkcjonowania w obszarze afektywnym, poznawczym i behawioralnym (James,

Gilliland 2009; Wolińska, Michalski 2022). Więzienie, a więc kara pozbawienia wolności, z założenia winna stanowić moment zwrotny w życiu człowieka. „Działalność resocjalizacyjna powinna prowadzić do trwałej zmiany w sferze świadomości i w sferze zachowań, oduczania zachowań destrukcyjnych, konstruktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, wytwarzania motywacji do działań prospołecznych” (Kowalska-Ehrlich 1993, s. 181). Zdarzenie, jakim jest więzienie, może wywoływać u skazanych objawy noszące znamiona kryzysu, co nie oznacza, że przeżywanie odosobnienia wywołuje u wszystkich jednakowe reakcje. Kryzys dotyczy z pewnością początkowej fazy odbywania kary, kiedy zmienia się radykalnie status osoby i warunki życia, i wtedy konieczna jest interwencja kryzysowa oraz pomoc psychologiczna. Wraz z upływem czasu pojawiają się inne problemy, wynikające z rutyny i monotonii życia w więzieniu, co pozwala na stosowanie oddziaływań celowych, stałych i długofalowych. Należy stwierdzić, że niesienie pomocy przybiera różne formy i charakter w zależności od upływającego czasu kary, jej przebiegu lub osobistych sytuacji życiowych, dotyczących konkretnego więźnia. Musi więc przybierać postać zindywidualizowaną i permanentną. Doświadczenie pozbawienia wolności należy do wydarzeń stresogennych. Należy podkreślić, że zgodnie ze współczesnym psychologicznym ujęciem, stres nie jest wyłącznie wynikiem wpływu środowiska ani nie ma swego źródła tylko w osobie, ale dotyczy wzajemnej interakcji obu czynników. Zarówno to, co zewnętrzne – otoczenie, jak i wewnętrzne – możliwości (zasoby) człowieka, odpowiadają za zakłócenie równowagi (Heszen 2013). Według badań wpływu zdarzeń życiowych na funkcjonowanie jednostki, pobyt w więzieniu zajmuje w skali stresu wysoką, czwartą pozycję – po śmierci współmałżonka, rozwodzie i separacji małżeńskiej (Holmes, Rahe 1967). Antonovsky określa takie wydarzenia „stresorowymi zdarzeniami życiowymi” (*stressor life events*) oraz wskazuje, że od poziomu poczucia zrozumiałości, zaradności i sensowności, czyli poczucia koherencji danego człowieka, zależy, czy wywołają one obciążające, neutralne lub zadowalające dla zdrowia konsekwencje (Antonovsky 1995, s. 43).

Popęlnienie przestępstwa, a w konsekwencji odbywanie kary więzienia, można spostrzegać w teorii stresu, a więc zablokowania pewnych możliwości dotychczasowego sposobu radzenia sobie na skutek sytuacji trudnej, inaczej stresogennej. Osoba doświadczająca takiej sytuacji nie może realizować wyznaczonych sobie celów. Obecnie używane określenie stres psychologiczny ma swoją historię w opisie czynników, określanych we wcześniejszej literaturze jako sytuacja trudna. Według koncepcji polskiego badacza, Tadeusza Tomaszewskiego, przeszkody w realizacji celów życiowych można podzielić na trudności obiektywne, których przyczyny dotyczą zadań i okoliczności, w jakich są wykonywane, oraz subiektywne, uwarunkowane właściwościami człowieka. Badacz dokonuje interesującego podziału sytuacji na: deprywację (brak warunków do normalnego życia i funkcjonowania), przeciążenia (dotyczą wypełniania zadań na granicy możliwości podmiotu), utrudnienia (pojawiają się dodatkowe przeszkody lub brakuje pewnych elementów, aby

osiągnąć cel), konflikty (zawierają godzenie sprzecznych tendencji w realizacji celu) i zagrożenia (pojawia się możliwość utraty istotnej wartości). Wszystkie kategorie pozostają we wzajemnej zależności (Tomaszewski 1982). Można również rozróżnić trudne sytuacje życiowe (egzystencjalne), trudne sytuacje zadaniowe oraz dotyczące relacji społecznych. Taki podział uwypukla ważne obszary funkcjonowania człowieka. Pomimo różnorodnych opisów sytuacji trudnych wyróżniane są trzy wspólne obszary. Związane są z przeszkodami zakłócającymi zwykłą aktywność osoby, z przeszkodami w zaspokojeniu potrzeb, dążeń i ważnych wartości oraz przeszkodami powodującymi pojawienie się przykrych emocji i stanów napięcia (Tyszkowa 1997). Wszystkie sytuacje trudne mogą wywoływać zaburzenia w przystosowaniu. Kara pozbawienia wolności należy do sytuacji obiektywnie trudnych – przyczyną są warunki odbiegające od naturalnego miejsca życia człowieka oraz ograniczenia wolności, wyboru i swobodnego nawiązywania kontaktów społecznych. Wskazane sytuacje wywołują stan napięcia, który stawia jednostkę wobec decyzji co do przyjęcia określonej postawy, a z pewnością stwarza warunki do refleksji nad własnym życiem. Kryzys psychologiczny stanowi zagrożenie, ponieważ może zaowocować wyborem zachowań destrukcyjnych, ale równocześnie stwarza okazję do zmiany dotychczasowego życia na lepsze. Adekwatna pomoc na każdym etapie odbywania kary może skutkować nie tylko ulgą w cierpieniu, ale także wzrostem i rozwojem osobistym. Pomoc powinna być więc świadczona adekwatnie, integralnie oraz wielowymiarowo. Winna być ukierunkowana na poprawienie warunków lub zmianę otoczenia oraz na zmiany intrapsychiczne. Taki pogląd towarzyszy współczesnym koncepcjom pastoralnym oraz wychowawczym. Całościowe traktowanie osoby wymaga paralelnych działań.

Omawiając uwarunkowania niesienia pomocy skazanym, należy zwrócić uwagę na niektóre zjawiska występujące u odbywających karę pozbawienia wolności, jak: wyuczona bezradność (Reber 2002), stygmatyzacja (Pierzchała 2016), wykluczenie społeczne (Bałandynowicz 2019) lub prizonizacji (Miszewski, Miałkowska-Kozaryna 2020). Powodują one dodatkowe trudności w świadczeniu pomocy. Przegląd badań nad prizonizacją (w szerokiej definicji określanej jako negatywne zmiany zachodzące w więźniu wraz z upływem czasu kary) nie wskazuje jednoznacznie na jej wszechobecność oraz konieczność wystąpienia. Człowiek odpowiada w sposób indywidualny na całość więziennych uwarunkowań (wcześniejsze doświadczenia, długość kary, warunki więzienne, rodzaj wsparcia itp.) (Miszewski, Miałkowska-Kozaryna 2020). Na przykładzie zjawiska prizonizacji należy zawsze uwzględniać wpływ negatywnych zjawisk, bez nadawania im jednak absolutnego znaczenia. Dotyczy to podejścia również wobec pozostałych czynników utrudniających resocjalizację. Obszar oraz siła wpływu negatywnych czynników utrudniających lub zakłócających proces resocjalizacji oraz oddziaływanie duszpasterskie wymaga dalszych pogłębionych badań. Powielanie stereotypów dotyczących osób odbywających karę oraz środowiska więziennego prowadzi bowiem do uproszczonych oraz krzywdzących poglądów. Pomimo niekorzystnych zjawisk, którym

towarzyszy z różnym nasileniem deprivacja potrzeb, należy zawsze dostrzegać indywidualny kontekst sytuacji osoby odbywającej karę, jaki ma wpływ na pracę duszpasterską i resocjalizacyjną. Osadzeni częstokroć są zaniedbani religijnie, mają niską świadomość przynależności do wspólnoty Kościoła oraz wykazują słabe zaangażowanie w życie religijne. Ma to swoje źródło w środowisku oraz rodzinach pochodzenia, oraz zależy od dokonanych indywidualnych decyzji życiowych. Należy dostrzegać trudność w konflikcie między zasadami subkultury panującej w więzieniu a normami wynikającymi z nauki Ewangelii (Pol 2017). Te oraz inne uwarunkowania osobowe i środowiskowe określają wymagania wobec stosowania form pomocy osadzonemu. Stąd w odpowiedzi na wyzwania czasu należy podjąć refleksję nad nowymi możliwościami szeroko pojętej resocjalizacji. Dobrym podejściem w kierunku zmiany optyki w podejściu do osób skazanych jest prozdrowotna propozycja traktowania rozwoju człowieka, zawarta w modelu Aarona Antonovsky'ego.

Założenia modelu salutogenetycznego Aarona Antonovsky'ego

Teoria Antonovsky'ego charakteryzuje się odejściem od powszechnie panującego, dychotomicznego podziału na zdrowie i chorobę. Badacz wprowadził pojęcie continuum zdrowia – choroby. W centrum jego zainteresowania znajduje się zdrowie szeroko pojmowane jako dynamiczny konstrukt. Poszukiwania autora skupiły się na odkrywaniu czynników służących zdrowiu. W świetle teorii istotne znaczenie posiada również wzajemna relacja zachodząca pomiędzy doświadczanym stresem a mechanizmami przystosowawczymi. Antonovsky poszukiwał czynników warunkujących utrzymanie dobrego stanu zdrowia lub jego przywrócenie. Badacz wymienia przyczyny sprzyjające radzeniu sobie ze stresem, które określa jako uogólnione zasoby odpornościowe (*Generalized Resistance Resources*, GRRs) (Antonovsky 1979, 1995). Zalicza do nich: zasoby materialne (np. pieniądze), wiedzę i inteligencję (np. poznanie realnego świata i nabywanie umiejętności), tożsamość ego (np. zintegrowane, ale elastyczne ja), strategie radzenia sobie, wsparcie społeczne, zaangażowanie i spójność z własnymi korzeniami kulturowymi, stabilność kulturową, czynności rytualne, religię i filozofię (np. stabilny zestaw odpowiedzi na życiowe rozterki), profilaktyczną orientację zdrowotną, genetyczny i konstytucyjny GRRs oraz stan umysłu jednostki (Idan i in. 2017). Pozwalają one na mierzenie się z problemami lub radzenie sobie w sytuacjach trudnych. Czynnikiem nadrzędnym jest poczucie koherencji – SOC (*Sense of Coherence*), które stanowi zasadniczą ośnowę teorii. Antonovsky definiuje poczucie koherencji jako „globalną orientację człowieka, wyrażającą stopień, w jakim człowiek ten ma dojmujące, trwałe, choć dynamiczne poczucie pewności, że bodźce napływające w ciągu życia ze środowiska wewnętrznego i zewnętrznego mają charakter ustrukturywany, przewidywalny i wytłumaczalny; dostępne są zasoby, które pozwolą mu sprostać wymaganiom stawianym przez te bodźce; wymagania te są dla niego wyzwaniem wartym wysiłku

i zaangażowania” (Antonovsky 1995, s. 34). Poczucie koherencji nie jest typem osobowości, lecz dyspozycją powstającą w wyniku rozwoju pod wpływem doświadczeń, a stabilizującą się w okresie wczesnej dorosłości. Orientacja dyspozycyjna, jaką jest poczucie koherencji, zależy od czynników społeczno-kulturowych, do których należy także religia. Antonovsky uważał, że silne poczucie koherencji pozwala skorzystać z odpowiednich do sytuacji zasobów oraz stosować je optymalnie, co oznacza zbliżanie się do bieguna zdrowia psychicznego i fizycznego (Antonovsky 1995). Na poczucie koherencji składają się trzy wymiary, które pozostają we wzajemnej zależności. Poczucie zrozumiałości – odnosi się do stopnia „w jakim człowiek spostrzega bodźce, z którymi się styka, napływające ze środowiska zewnętrznego i wewnętrznego, jako sensowne poznawczo, jako informacje uporządkowane, spójne, ustrukturyzowane i jasne, a nie jako szum – czyli informacje chaotyczne, nieuporządkowane, losowe, przypadkowe, niewytłumaczalne” (Antonovsky 1995, s. 32). Poczucie zaradności – definiowane jako „stopień, w jakim człowiek spostrzega dane zasoby jako wystarczające, by sprostać wymaganiom, jakie stawiają bombardujące go bodźce” (Antonovsky 1995, s. 33). Poczucie sensowności – „stopień, w jakim człowiek czuje, że życie ma sens, z punktu widzenia emocjonalnego, że przynajmniej część problemów i wymagań, jakie niesie życie, warta jest wysiłku, poświęcenia i zaangażowania, jest czymś mile widzianym, a nie obciążeniem, którym człowiek wolałby się nie obarczać” (Antonovsky 1995, s. 33).

W myśl założeń Antonovsky’ego oraz badań innych autorów, człowiek odznaczający się silnym poczuciem zrozumiałości odbiera sytuacje życiowe jako doświadczenia, z którymi można się uporać, jako wyzwania, które można podjąć. Tak określana zaradność to taki sposób oceny dostępnych zasobów, który zakłada, że w razie konieczności jednostka uruchomi własne możliwości lub sięgnie do dostępnych zewnętrznych zasobów. Przy czym zasoby zewnętrzne mogą należeć do osób, do których osoba ma zaufanie. Dotyczy to istotnych wartości, obiektów, czyli systemów wsparcia, jak rodzina, przyjaciele, Bóg, *sacrum*, wydarzenia historyczne, autorytety, przydatnych w celu pokonania przeszkód. Człowiek nie pozostaje bierny, lecz w sposób czynny stara się sprostać wymaganiom, towarzyszy mu przekonanie, że problemy można rozwiązać. Ten składnik poczucia koherencji określany jest jako poznawczo-instrumentalny. Poczucie sensowności określa stopień, w jakim człowiek jest motywowany do zaangażowania oraz stara się temu sprostać. Sytuacja, w jakiej się znalazł, nie stanowi dla niego zagrożenia. Ten komponent poczucia koherencji określany jest jako motywacyjno-emocjonalny. Poczucie sensowności stanowi najbardziej istotny element poczucia koherencji. Ono decyduje o wzroście lub spadku obu pozostałych składowych. Dla podjętej w artykule problematyki, poczucie koherencji posiada znaczenie motywacyjne w radzeniu sobie z wymaganiami oraz reguluje dobór zasobów w celu sprostania im (Antonovsky 1995; Heszen, Sęk 2012).

Poczucie koherencji powstaje w trakcie procesu dojrzewania człowieka oraz powiązane jest z uogólnionymi zasobami odpornościowymi (GRRs). Większe

zasoby oraz pozytywne doświadczenia życiowe, według modelu salutogenetycznego, zapewniają wyższe poczucie koherencji, a w konsekwencji prowadzą do dobrostanu. Należy zwrócić uwagę na sprzężenia zwrotne pomiędzy ogólnymi zasobami odpornościowymi, poczuciem koherencji, stresem i zdrowiem. Pozostają one w pewnej dynamice. Sytuacje trudne (stresory) generują stan napięcia. Silne poczucie koherencji pozwala osobie definiować docierające bodźce inaczej niż jako stresory o znaczeniu ujemnym. W konsekwencji umiejętność opanowania napięcia wzmacnia poczucie koherencji i prowadzi do lokalizacji bliżej bieguna zdrowia (Antonovsky 1995).

Uogólnione zasoby odpornościowe powstają na bazie modeli wychowawczych, ról społecznych, przypadkowych zdarzeń oraz czynników specyficznych dla danej osoby. Doświadczenia życiowe kształtują poczucie koherencji. Orientacja ta, tworząca się w toku rozwoju osobniczego, jest trwała, ale dynamiczna – jak określiła ją sam autor. Zjawiska pojmowane jako zasoby odpornościowe dostarczają w sposób powtarzający się doświadczeń mających wspólne cechy: stałość, równowaga przeciążenia/niedociążenia, udział w podejmowaniu decyzji. W wyniku tak określanych życiowych doświadczeń udziałem człowieka stają się pewne wartości, jak pieniądze, wyższy status społeczny, stabilizacja społeczna, jasne przekonania religijne, wyraźna tożsamość, społeczne wsparcie i inne. Stałość oznacza spójność doświadczeń poszczególnych okresów całego życia. Im wyższy poziom stałości doświadczeń egzystencjalnych, tym wydarzenia życiowe stają się bardziej przewidywalne. Odpowiada to komponentowi poczucia koherencji – poczuciu zrozumiałości. Kolejna charakterystyka określona została jako równowaga między dwoma stanami przeciążenia/niedociążenia, które dotyczą mierzenia się z wymaganiami wewnętrznymi i zewnętrznymi. Czasami są one nadmierne, a czasami zbyt niskie. Nie tylko przeciążenia uważane są za niezwykle ważne w literaturze na temat stresu, ale i niedociążenia powinny być traktowane jako jednakowo istotne. Jeżeli brak jest wymagań w naszym życiu, to nasza tożsamość osobista i społeczna zanika. Jeśli nie mamy celów do realizacji, jest to równie zagrażające, jak przeciążenie. Adekwatne wymagania (nawet z lekkim przeciążeniami) powodują wyzwolenie zaangażowania i rozwój talentów, a tym samym nasze poczucie koherencji zostaje wzmocnione. Odpowiada to rozwojowi poczucia zaradności. Ostatni wymiar doświadczenia życiowego – udział w podejmowaniu decyzji – świadczy o poczuciu odpowiedzialności w decydowaniu oraz o wpływie na realizację zadań, niezależnie od tego, czy zostaną one wykonane, czy nie. Powtarzalność takiej aktywności wzmacnia poczucie koherencji, a dokładnie czynnika poczucia sensowności (Antonovsky 1995).

Należy zauważyć, że poczucie koherencji dotyczy spraw ważnych dla życia i rozwoju danej osoby. Zakres spraw leżących w kręgu zainteresowań osoby jest u każdego odmienny. Każdy ustala swoje własne granice takich przestrzeni. Istotne jest, aby te obszary istniały, oraz żeby były dla człowieka zrozumiałe, sensowne, dawały mu poczucie wpływu. Autor koncepcji salutogenezy uważa, że cztery sfery życia powinny znaleźć się w kręgu najważniejszych zainteresowań: osobiste życie

uczuciowe i przekonania, relacje interpersonalne z najważniejszymi osobami, główny obszar zaangażowania (jak praca), zagrożenia egzystencjalne (śmierć, osamotnienie, nieuniknione cierpienie). Jeżeli te sprawy nie znajdują się w centrum uwagi, to taki człowiek posiadać będzie niskie poczucie sensowności. Religia, oprócz wsparcia społecznego, jest zaliczana przez Antonovsky'ego do społeczno-kulturowych zasobów tkwiących w osobie lub otoczeniu i wraz z autentyczną wiarą sprzyja poczuciu koherencji. Człowiek autentycznie wierzący posiada wyższe poczucie koherencji (Antonovsky 1995, 1997). Myśl o zależności od tak przeżywanej religijności i poczucia koherencji stanowi osnowę do odkrywania nowych sposobów oddziaływań.

Skomplikowana zależność poczucia koherencji od innych zmiennych stanowiła oraz stanowi przedmiot zainteresowania wielu badaczy. Istotne znaczenie dla podjętego w artykule tematu mają czynniki wpływające na radzenie sobie w sytuacjach trudnych. Rodzi się pytanie, w jaki sposób teoria może zostać zastosowana w pracy z osadzonymi lub w pracy postpenitencjarnej? W założeniach koncepcji odsłaniają się obszary i możliwości do wykorzystania w duszpasterstwie i pracy resocjalizacyjnej. Należy przy tym zaznaczyć, że prowadzone badania nad modelem salutogenetycznym w zdecydowanej większości potwierdzają pozytywną bezpośrednią i pośrednią prozdrowotną rolę poczucia koherencji, jej efektywność w pokonywaniu stresorów oraz jej zasadniczą wagę w ocenie pierwotnej stresorów (Sęk, Pasikowski 2001; Heszen, Sęk 2012).

Najbardziej znaczące zależności występują w obszarze zdrowia w ujęciu psychologicznym (w pozytywnym ujęciu dotyczy to wymiarów autonomii, samorealizacji, autokreacji, ogólnej satysfakcji z życia, czyli poczucia szczęścia), a mniej jednoznaczny jest jej wpływ na zdrowie społeczne (sprawność pełnienia ról oraz radzenia sobie z zadaniami życiowymi) (Heszen, Sęk 2012). Udowodniono, że silne poczucie koherencji przeciwdziała poczuciu bezradności, poddaniu się i odczuwaniu bezsensu. Ponadto z pewnym prawdopodobieństwem stwierdzono istnienie związków między poczuciem sprawstwa i wewnętrznym ulokowaniem poczucia kontroli (pomimo innego zdania Antonovsky'ego) (Heszen, Sęk 2012). Koncepcja o szerokim spektrum wpływu na różne zmienne może posłużyć do realizacji założeń pracy resocjalizacyjnej, w szerokim jej ujęciu. Wiedza o czynnikach prozdrowotnych oraz strategiach radzenia sobie z przeciwnościami zaczerpnięta z koncepcji salutogenetycznej stanowi cenną inspirację w poszukiwaniu nowych rozwiązań w pracy wychowawczej i pastoralnej z osadzonymi.

Perspektywa oddziaływań wychowawczych i pastoralnych

W szerokim ujęciu religia oznacza system przekonań z tradycyjnymi lub zinstytucjonalizowanymi wzorcami ceremonii, a religijność – zaangażowanie, zainteresowanie czy udział w religii (Reber 2002). W opracowaniu używane jest pojęcie religii w odniesieniu do religii chrześcijańskiej, przeważającej w naszym kręgu

kulturowym. Religijność wskazuje na określenie osobistego, indywidualnego ustosunkowania się człowieka do systemu prawd przy włączeniu w to całej osobowości (Kuczkowski 1998). Od strony psychologicznej analizowane są przeżycia religijne, zmiany w postawach i przekonaniach podmiotu (Grzymała-Moszczyńska 1991; Chlewiński 1982).

Rozpowszechnionym ujmowaniem religijności jest wymiar postawy. W ścisłym związku z nią pozostaje pojęcie relacji z Bogiem. Jest ona zbudowana tak jak relacja między ludźmi. Człowiek, jako istotna społeczna, funkcjonuje od początku życia w różnych społecznościach. Fundamentem spójności od momentu przyjścia na świat są w nich indywidualne relacje zachodzące między ich uczestnikami, a ściśle rzecz ujmując, zawsze najbardziej znacząca jest jakość interakcji. W procesie tworzenia nowych więzi społecznych w zakładach karnych należy zwrócić uwagę na kilka obszarów: ukazywanie wartości innych kontaktów niż te z konotacją negatywną, które miały miejsce wcześniej w doznaniach jednostki; nawiązywanie relacji opartych na tolerancji i akceptacji; właściwy moment podjęcia pracy nad poczuciem winy (dotyczy uwieńczenia resocjalizacji); podtrzymywanie nabytych więzi społecznych po wyjściu na wolność, jako utrwalenie umiejętności (Świda-Ziemia 1989). Tworzeniu więzi społecznych służą wspólne akcje, działalność terapeutyczna i oświatowo-kulturalna. Przynależność do Kościoła jako wspólnoty wierzących daje praktyczną możliwość tworzenia więzi w więzieniu oraz podtrzymaniu ich po wyjściu na wolność. Prawidłowa, pogłębiona formacja religijna wzmacnia wiarę w siebie i w swoją wartość, wynikającą z bycia dzieckiem Boga i bratem/siostrą we wspólnocie wiary. Nabyte relacje międzyludzkie służą odzyskiwaniu i potwierdzaniu wzajemnie własnej wartości. Innym zadaniem dzięki nowym więzom jest uporanie się z przeszłymi przykrymi doświadczeniami. Okazją ku temu jest udział w grupie modlitewnej, opartej na zaufaniu oraz otwartości członków (Jakubowska 2018).

Religijność jest zjawiskiem wielowymiarowym, stąd jej związki z poczuciem koherencji są bardzo złożone, co wykazały w badaniach Beata Zarzycka oraz Anna Tychmanowicz (2015). Mierzenie religijności zależy od przyjętego aspektu, który będzie inaczej korelował z poczuciem koherencji jako predyktorem zdrowia. Pojęcie religijności można rozpatrywać według różnych modeli, które mają znaczenie dla poczucia koherencji: centralność religijności, przywiązanie do Boga, poznawcze postawy wobec religii. Trzy konstrukty dotyczą kolejno: motywacyjnego aspektu, relacyjności między podmiotami (teoria przywiązania Bowlby'ego) (Bowlby 2022) oraz koncepcji społeczno-poznawczej (Zarzycka, Tychmanowicz 2015).

Przegląd badań dotyczących związku religijności i poczucia koherencji, pomimo odmiennych kryteriów w mierzeniu religijności (personalny wymiar relacji, poznawczy wymiar, duchowy dobrostan), wskazuje zasadniczo na pozytywną korelację (Zarzycka, Tychmanowicz 2015). Według Antonovsky'ego religijność należy do zasobów odpornościowych osoby, ma ona wpływ na rozwój poczucia koherencji oraz pozwala lepiej radzić sobie z zadaniami życiowymi. Wyniki analiz

badaczy salutogenezy wskazują na religię jako zasób kulturowy, dostarczający spójnej wiedzy oraz zestawu znaczeń, co pozwala w konsekwencji uzyskać sens zdarzeń życiowych. Istnieją punkty styeczne religii jako światopoglądu z poczuciem koherencji. Podobnie istnieje zależność między religijnością a dobrym zdrowiem (Zarzycka, Tychmanowicz 2015).

Wyniki badań cytowane przez Ewę Zasępę (2002) świadczą na poziomie ogólnym o powiązaniach między religijnością a dobrym przystosowaniem do życia. Jej prace badawcze skupiły się na związkach religijności personalnej z poczuciem bezpieczeństwa oraz poczuciem koherencji. Wyniki potwierdzają pozytywną korelację tego typu religijności z poczuciem koherencji. Nie każdy jednak typ religijności wykazuje pozytywny wpływ na funkcjonowanie osoby. Religijność personalna stanowi najgłębszą relację do Boga¹. Autorka, wskazując na koncepcję salutogenezy, wysuwa tezę, że właśnie religijność personalna stanowi zasób pozwalający dobrze sobie radzić w sytuacjach trudnych. Personalny wymiar religijności jest powiązany istotnie z dobrym przystosowaniem do realiów życia. Im bardziej osoby przeżywają relację z Bogiem w sposób personalny, tym głębsze towarzyszy im poczucie zrozumiałości, zaradności oraz sensowności w odbiorze świata, a problemy traktowane są jako wyzwania. Oparcie na Bogu stanowi stabilny punkt odniesienia w codziennych problemach (Antonovsky 1995). Osiągnięcia badań wyznaczają kierunek pracy pastoralno-wychowawczej. W pracy z więźniami wysiłek ma zmierzać do odkrywania i przekształcania często tradycyjnej religijności, związanej bardziej z kulturą i wychowaniem, na więź osobową z Bogiem. Dotyczy to zmiany form duszpasterstwa, oddziaływań edukacyjnych i wychowawczych oraz terapeutycznych w taki sposób, aby wyrażały podejście personalne, nacechowane wymienionymi wcześniej składowymi wobec człowieka potrzebującego pomocy.

Model salutogenetyczny wyjaśnia pojęcie stresu oraz wskazuje na sposoby radzenia sobie w życiu. Rozpatrywanie w tej koncepcji kary pozbawienia wolności (sytuacja stresogenna) oraz jej skutków służy poszukiwaniu nowych dróg w duszpasterstwie i procesie wychowania. Według salutogenezy, zwykłym stanem funkcjonowania jednostki jest dążenie do utrzymania dynamicznej, chwiejnej równowagi. Polega na radzeniu sobie ze stresorami w celu zachowania równowagi na poziomie optymalnym. Korzystanie z dostępnych człowiekowi możliwości w radzeniu sobie z wymaganiami wewnętrznymi i zewnętrznymi ma na celu uniknięcie przewlekłego zakłócenia stanu zbalansowania (Heszen, Sęk 2012). Zwrócenie uwagi, przez Antonovsky'ego oraz innych badaczy tego zagadnienia, na rolę uogólnionych zasobów odpornościowych, stresorów, poczucia koherencji, zachowania i stylu życia otwiera możliwość poszerzenia perspektyw pracy duszpasterskiej i wychowawczej.

1 Osobę o takim sposobie przeżywania wiary wyróżniają: aktywność zaangażowanie, spontaniczność i twórczość, otwartość, autonomiczność, wewnętrzna stabilizacja (trwałość mimo doświadczanych frustracji lub urazów), poczucie odpowiedzialności i wolności, świadomość celu życiowego, allocentryzm (por. Jaworski 1989).

Znaczące w poszukiwaniu skutecznych oddziaływań pastoralnych jest założenie, „że osoby o silnym poczuciu koherencji, świadome i akceptujące swoje emocje, rzadko stosować będą nieefektywny styl radzenia sobie ze stresem, skoncentrowany na emocjach, częściej będzie je charakteryzował racjonalny styl, skoncentrowany na zadaniu” (Terelak 2008, s. 50). Prowadzi to do pracy nad uświadamianiem oraz wzmacnianiem postawy akceptującej własne stany emocjonalne w celu podejmowania racjonalnych, a nie impulsywnych wyborów.

Poszukując sposobów radzenia sobie w sytuacji więzienia, należy podejmować działania dotyczące samego człowieka oraz jego środowiska, adekwatnie do źródeł pochodzenia trudności. Mechanizmy radzenia sobie w sytuacji trudnej nastawione są na usunięcie skutków stresu, co nie zawsze przynosi zmianę funkcjonowania na lepsze, ale może stworzyć szansę na poprawę zdolności przystosowawczych. Istotne jest w udzielaniu wsparcia stałe towarzyszenie w tym procesie oraz wzmacnianie sposobów radzenia sobie w różnych sytuacjach, które służą jednostce (Pearlin, Schooler 1978).

W Kościele, w każdym okresie jego istnienia, istnieje konieczność odczytywania znaków czasu oraz podejmowania adekwatnych działań. Odnowa metod i treści przekazu wraz z ich dostosowaniem do wymagań aktualnej sytuacji jest stałą praktyką Kościoła od czasów apostoelskich. Podejmowanie ewangelizacji dotyczy budzenia zapału w głoszeniu nowymi sposobami przekazu oraz uwzględniania nowej rzeczywistości społeczno-kulturowej (Kulesz 2021). Fenomeny duchowo-religijne mają swoje osadzenie w konkretnej czasoprzestrzeni. Religijność jest silnie powiązana z kondycją społeczeństwa oraz kierunkami przemian. Domaga się analiz dotyczących jej zasadniczych składowych oraz środków wyrazu (Czaplicki 2004).

Niesienie pomocy w specyficznych warunkach zakładu karnego wymaga współpracy wszystkich podmiotów biorących udział w resocjalizacji oraz korzystania z osiągnięć wielu dyscyplin naukowych, dotyczących całego człowieka w jego wymiarach: fizycznym, psychicznym, społecznym i duchowym. Przeciwdziałanie pojawiającej się stagnacji w duszpasterstwie więziennym wymaga podejmowania nowych inicjatyw oraz włączania w działalność osób duchownych i wiernych świeckich ze świeżym spojrzeniem i zapałem. Wzajemna wieloletnia koegzystencja duszpasterstwa i resocjalizacji winna prowadzić do odnawiania metod, norm i relacji w celu poszukiwania nowych możliwości sprawdzających się w praktyce (Pol 2017). Warunki pracy w zakładach karnych sprzyjają uleganiu rutynie i stereotypom, natomiast brak szybkich efektów pomimo wysiłku grozi nabyciem syndromu wypalenia zawodowego. Stąd również rodzi się konieczność poszukiwań w omawianym obszarze. Możliwości psychologicznego oddziaływania na osobowość osadzonych oraz inne metody ich wspierania w sytuacji pozbawienia wolności stanowią przedmiot zainteresowań badaczy zajmujących się resocjalizacją. W obszarze pastoralnym istotne jest poszukiwanie sposobów skutecznego sprawowania duszpasterstwa więziennego przy wykorzystaniu osiągnięć interdyscyplinarnych. Wiedza z obszaru psychologii – znajomość koncepcji salutogenezy

Aarona Antonovsky'ego – może ułatwić głoszącym przekaz ewangelizacyjny oraz pracę wychowawczo-duszpasterską ze skazanymi, zarówno w więzieniu, jak po jego opuszczeniu. Potencjał adaptacyjny wychodzących na wolność po odbytej karze więzienia jest uwarunkowany przez uzyskane umiejętności i zmiany w myśleniu, nastawieniu i możliwościach osoby (sensowność życia, poczucie własnej wartości, optymizm, nadzieja i harmonijne funkcjonowanie w różnych rodzajach egzystencji) (Maier, Surzykiewicz 2019). Możliwości przystosowawcze osób, które opuszczają zakłady karne, związane są z poprawą relacji rodzinnych i wzmocnieniem statusu zawodowego. Podobnie na lepsze przystosowanie wpływa świadomość wartości uzyskanych przez jednostkę, podmiotowych umiejętności (pogłębianie sensowności/celowości własnego życia, zwiększanie poczucia własnej skuteczności, wzrost samooceny, pogłębianie relacji rodzinnych i wzrost zdolności do dzielenia czasu z bliskimi) (Niewiadomska 2010).

Na podstawie dokonanych analiz wyników badań można wskazać kilka kierunków niesienia pomocy skazanym. Niezwykle ważny w tym obszarze może być propagowany model dopasowywania zasobów adaptacyjnych do wymogów środowiska (Niewiadomska, Chwaszcz 2010). Posługując się założeniami konceptu Antonovsky'ego, można wskazać na pastoralne obszary oddziaływań wobec osób przebywających w zakładach karnych. Model ten dobrze oddaje zależność w formie sprzężenia zwrotnego zasobów podmiotowych jednostki (religijność) z organizacją zasobów w środowisku (różnorakie systemy wsparcia). Oba obszary powinny zostać uwzględnione w niesieniu pomocy. Model interaktywny istnieje w każdym rodzaju duszpasterstwa – zarówno adresaci (osoba lub grupa) doświadczają przemiany psychiczno-duchowej, jak i korzystanie z zasobów środowiskowych jest modyfikowane w zależności do potrzeb. Możliwości wychowawcze i duszpasterskie, przy wykorzystaniu wiedzy uzyskanej na podstawie badań, można poszerzyć o nowe idee:

1. Poznanie własnych zasobów podmiotowych oraz nabycie umiejętności zarządzania nimi służy adekwatnemu, czyli zrównoważonemu ocenianiu wpływu nadprzyrodzoności oraz wysiłku własnego, bez przeceniania któregośkolwiek;
2. Ukazywanie granic własnych możliwości oraz godzenie się z ograniczeniami w środowisku (więzienie, rodzina, społeczeństwo) pozwala na realistyczne podejście do rzeczywistości działania Boga w życiu człowieka oraz przyjęcia ustanowionego przez Niego porządku i zasad;
3. Korzystanie z właściwej oceny przewidywanych strat (nieuleganie impulsom lub iluzjom) uczy znoszenia trudnych sytuacji oraz lepszego radzenia sobie ze stresem;
4. Uczenie podopiecznych dostrzegania znaków czasu we własnych doświadczeniach, jako drogi prowadzenia przez Boga, który działa we wszystkim dla dobra człowieka, ku zmianie życia;

5. Nabycie właściwej oceny moralnej oraz obudzenie wrażliwości na dobro i zło prowadzi do podwyższenia jakości życia i zadowolenia z niego oraz zbudowania pozytywnej motywacji wewnętrznej i podmiotowej;
6. Katechizacja z podkreśleniem celowości istnienia świata i obecności w nim człowieka oraz zachęcanie do refleksji nad poczuciem sensu życia jako drogi do aktywnego i satysfakcjonującego uczestnictwa;
7. Budowanie więzi poprzez włączanie skazanych we wspólnotę Kościoła (spotkania grup modlitewnych, łączność z innymi poprzez korespondencję, trwanie na osobistej modlitwie w ramach przynależności do kół i stowarzyszeń religijnych) prowadzi do odbudowania własnej podmiotowości i godności osobistej;
8. Rozwijanie poczucia sensu życia poprzez ukazywanie wartości porządku wiary w codzienności i w perspektywie celu nadprzyrodzonego;
9. Bilansowanie życia poprzez właściwie przygotowany i prowadzony rachunek sumienia – ukazywanie pozytywnych skutków korzystania z zasobów z jednego obszaru, które wzmacniają inne wymiary funkcjonowania;
10. Uruchomienie zasobów zaradczych ma poprzedzać namysł i zrozumienie problemu. Stąd pomoc osadzonym winna przebiegać w atmosferze pogłębionej refleksji w poszukiwaniu najlepszych dla życia osoby wyborów, płynących z przekazu Ewangelii.

Należy pamiętać, że zmiany w obszarze poczucia koherencji u osoby są możliwe. Aby one nastąpiły, muszą iść w parze ze zmianami w otoczeniu instytucjonalnym, społecznym i kulturowym. Podobnie same spotkania z pomagającym (terapeuta, duchowny, doradca, wychowawca, wolontariusz) pozostaną iluzją, jeżeli ich jakość nie będzie nacechowana budowaniem relacji angażującej, fachowym podejściem, długofalowym i stabilnym towarzyszeniem. U osób dorosłych poczucie koherencji jest silnie utrwalone i zmienia się głównie pod wpływem skutecznych oraz stałych działań, jakkolwiek sam autor koncepcji nie lekceważy działań krótkoterminowych (Antonovsky 1995).

Celem izolacji społecznej jest poprawa przestępcy, aby nie popełniał karalnych czynów. Jednak celem wyższym jest poprawa w zakresie moralnym, która wymaga głębszych przeobrażeń w jego myśleniu, przeżywaniu, a w konsekwencji w zachowaniach. Zmiany dotyczyć więc mają samej osoby, aby mogła powrócić do społeczeństwa jako prawidłowo funkcjonująca. Zatem owocna jest praca resocjalizacyjna prowadząca do świadomości szkód wyrządzonych przez czyn, naprawy krzywdy oraz przyjęcia adaptacyjnych sposobów radzenia sobie w życiu (Niewiadomska, Chwaszcz 2010). „Zachowania wynikające z poprawy jurydycznej często nie mają nic wspólnego z poprawą moralną. Zdarza się, że osoba opuszczająca zakład karny chwilowo nic szkodzi innym, ale wewnętrznie nadal nie akceptuje zasad” (Niewiadomska, Chwaszcz 2010, s. 17). W Polsce od czasu przemian ustrojowych w 1989 roku dostrzegana jest wartość religii jako czynnika wspierającego proces resocjalizacji w więzieniu. Dotyczy to osobowości osadzonych, jak i postawy moralnej. Działania w obszarze religijności służą odbudowywaniu umiejętności

prospołecznych, budzeniu empatii oraz uwewnętrznieniu zasad moralnych (Pol 1997). Zarówno wnioski płynące z wiedzy psychologicznej, jak i dotyczące wyznawania wiary i praktykowania religijności prowadzą do podobnych odkryć. Integralne traktowanie osoby odbywającej karę więzienia ma na celu doprowadzenie do zmiany w jej funkcjonowaniu, służącej jej samej i społeczeństwu.

Podsumowanie

Praca nad zastosowaniem nowych metod w pracy pedagogicznej i duszpasterskiej wymaga szerokiego podejścia jakościowego i ilościowego, pozwalającego na pełniejszą wizję omawianego zjawiska. Badanie możliwości z zastosowaniem koncepcji salutogenetycznej jest jedną z takich propozycji i służy poszerzeniu perspektywy rozumienia sytuacji i potrzeb osadzonych oraz poszukiwaniu sposobów niesienia skutecznej pomocy odbywającym karę pozbawienia wolności. Pomoc osobom osadzonym wymaga reakcji i troski w samej przestrzeni myślenia o człowieku jako osobie oraz praktyki wychowawczej, pastoralnej i socjalnej w kontekście realizacji interwencji i pomocy społeczno-wychowawczo-pastoralnej. Zaprezentowane analizy, propozycje i wyniki stanowią próbę poszukiwania nowych, adekwatnych rozwiązań w pracy penitencjarnej. Autorzy mają nadzieję, że będą one kolejnym krokiem w poszukiwaniu efektywnych form pracy pastoralno-resocjalizacyjnej.

Bibliografia

- Antonovsky A. (1979). *Health, stress and coping*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Antonovsky A. (1995). *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia: Jak radzić sobie ze stresem i nie zachorować?* Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie.
- Antonovsky A. (1997). *Poczucie koherencji jako determinanta zdrowia*. W: Heszen-Niejodek I., Sęk H. (red.). *Psychologia zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 206–231.
- Bałandynowicz A. (2019). *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa. Konteksty antropologiczno-filozoficzne*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Bowlby J. (2022). *Przywiązanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chlewiński Z. (1982) *Wprowadzenie do psychologii religii*. W: Chlewiński Z. (red.). *Psychologia religii*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 11–59.
- Czaplicki J. (2004). *Potrzeba odnowy duszpasterstwa*. „Studia Teologiczne”, nr 22, s. 71–99.
- Grzymała-Moszczyńska H. (1991). *Psychologia religii. Wybrane zagadnienia*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Heszen I. (2013). *Psychologia stresu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Holmes T.H., Rahe R.H. (1967). *The Social Readjustment Rating Scale*. „Journal of Psychosomatic Research”, nr 11, s. 213–218.

- Idan A., Eriksson O., Al-Yagon M. (2017). *The salutogenic model: the role of generalized resistance resources*. W: *The handbook of salutogenesis*. Mittelmark MB, Sagy S., Eriksson M. i in. (red.). Cham: Springer.
- Jakubowska L. (2018). *Duszpasterstwo w zakładach penitencjarnych – czy osoby pozbawione wolności potrzebują religii*. „Warszawskie Studia Pastoralne”, nr 1(38), s. 7–20.
- James R.K., Gilliland B.E. (2009). *Strategie interwencji kryzysowej*. Warszawa: Parpamedia Wydawnictwo Edukacyjne.
- Jaworski R. (1989). *Psychologiczne korelaty religijności personalnej*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kamiński R. (1998). *Wprowadzenie*. W: *Duszpasterstwo specjalne*. Kamiński R., Drożdż B. (red.). Lublin: Instytut Teologii Pastoralnej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 13–19.
- Kowalska-Ehrlich B. (1993). *System instrukcji profilaktyczno-resocjalizacyjnych*. W: *Polska myśl resocjalizacyjna. Wybór tekstów*. Sawicka K. (red.). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kuczkowski S. (1998). *Psychologia religii*. Kraków: WAM.
- Kulesz Z. (2021). *Wskazania pastoralno-edukacyjne dotyczące małżeństw i rodzin w dokumentach Kościoła w Polsce w latach 1989–1999. Impulsy nauczania kardynała Stefana Wyszyńskiego*. „Forum Pedagogiczne”, nr 11, s. 49–59.
- Maier K., Surzykiewicz J. (2019). *Hoffnung und Spiritualität als vernachlässigte Ressourcen*. Göttingen: SAR.
- Miszewski K., Miałkowska-Kozaryna M. (2020). *Dyskusja wokół problemu prizonizacji na kanwie badań własnych*. „Resocjalizacja Polska”, nr 19, s. 319–335.
- Niewiadomska I. (2010). *Zasoby adaptacyjne osób opuszczających zakłady karne*. W: *Skazani na wykluczenie? Zasoby adaptacyjne osób zagrożonych marginalizacją społeczną*. Kalinowski M., Niewiadomska I. (red.). Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 357–383.
- Niewiadomska I., Chwaszcz J. (2010). *Jak skutecznie zapobiegać karierze przestępczej?* Lublin [b.n.w].
- Nikołajew J. (2009). *Specyfika duszpasterstwa więziennego w Polsce. Prezentacja badań własnych*. „Teologia w Polsce”, nr 3, s. 153–163.
- Niparko R. (1985). *Duszpasterstwo*. W: *Encyklopedia katolicka*. Łukaszyc R., Bienkowski L., Gryglewicz F. (red.). T. IV. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 390–391.
- Pearlin L., Schooler C. (1979). *The structure of coping*. „Journal of Health and Social Behavior”, nr 19, s. 2–21.
- Pierzchała K. (2016). *Stygmatyzacja i destygmatyzacja więźniów. Zarys analityczno-syntezy zagadnienia*. „Krakowskie Studia Małopolskie”, nr 21, s. 199–214.
- Pol J.D. (2001). *Możliwości wolontariatu w aresztach i zakładach karnych*. W: *Roczniki Naukowe Caritas*. Kamiński T., Czarnocki A., Pol J.D. (red.). Warszawa: Fundacja Pro Caritate.

- Pol J.D. (2004). „Bractwo Więzienne” w Polsce jako forma działania wolontariatu wśród więźniów. „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 43.
- Pol J.D. (2017). *Duszpasterstwo więzienne w Polsce w perspektywie 25 lat doświadczeń pastoralno-resocjalizacyjnych*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 96, s. 103–128.
- Psychologia zdrowia* (2012). Heszen I., Sęk H. (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Reber A.S. (2002). *Słownik psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sikorski J. (1998). *Duszpasterstwo więzienne*. W: *Duszpasterstwo specjalne*. Kamiński R., Drożdż B. (red.). Lublin: Instytut Teologii Pastoralnej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 311–331.
- Skrzypczak J. (1997). *Typ religijności więźniów a ich postawy moralne i poczucie winy*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 16–17, s. 68–81.
- Terelak F. (2008). *Człowiek i stres Człowiek i stres. Koncepcje–źródła–reakcje–radzenie sobie–modyfikatory*. Bydgoszcz–Warszawa: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Tomaszewski T. (1982). *Człowiek i otoczenie*. W: *Psychologia*. Tomaszewski T. (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 13–36.
- Tyberski K. (2007). *Posługa duszpasterska w ZK w Iławie*. W: *Duszpasterstwo więzienne w pracy penitencjarnej*. Świtka J., Kuć M. (red.). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 218–225.
- Tyszkowa M. (1997). *Odporność psychiczna*. W: *Encyklopedia pedagogiczna*. Pomykało W. (red.). Warszawa: Fundacja Innowacja, s. 475–478.
- Wolińska M., Michalski J. (2022). *Poczucie sensu życia w procesie adaptacji do wolności. Studium antropologiczno-pedagogiczne*. Płock: Wydawnictwo Naukowe Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku.
- Zarzycka B., Tychmanowicz A. (2015). *Wiara i siła. Religijność w procesach koherencji*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zasępa E. (2002). *Personalny wymiar religijności a poczucie koherencji i poczucie bezpieczeństwa*. „Studia Psychologica”, nr 53, s. 67.
- Zdrowie–stres–zasoby* (2001). Sęk H., Pasikowski T. (red.). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.